

Andrej BADER, *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.*, 2. prošireno izdanje, Općina Ližnjan, Ližnjan 2011., 256 str.

Prije nešto manje od sto godina, za vrijeme Prvoga svjetskog rata, stanovništvo južne Istre zadesila je tragedija napuštanja vlastitoga doma, život u prenapučenim logorima i smrt od teških zaraznih bolesti, uglavnom djece. Tema je to najnovije knjige Andreja Badera, drugoga proširenog izdanja knjige koju je u suautorstvu s Ivanom Miškovićem autor izdao 2009. godine. Riječ je o temi koja tek u zadnje vrijeme počinje dobivati svoje povijesne obrise, a dosad je uglavnom egzistirala u kolektivnoj memoriji stanovništva južne Istre. Godine 1915. vlasti Austro-Ugarske Monarhije iz dvojbenih su razloga evakuirale s područja šire okolice Pule veliki broj ljudi, koji su potom na loše organiziran način bili odvedeni u logore i sela Austrije, Češke, Moravske i Mađarske. Ratne godine 1915.–1918. najveći dio tih ljudi proveo je pod nazivom “evakuirci” u krajnje nehumanim uvjetima, u tzv. *barackenlagerima*, u kojima ih je veliki broj i umro. U monografiji autor izlaže tragičnu zajedničku sudbinu istarskih Hrvata i Talijana.

Knjiga je napisana na temelju proučene arhivske građe, i to iz Državnoga arhiva u Pazinu, Arhiva Porečke i Pulske biskupije, Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, Državnog arhiva u Beču te *status animarum* i matičnih knjiga umrlih i rođenih mnogih mjesta južne Istre. Uz to je autor intervjuirao brojne sudionike događaja spomenutih u knjizi, kao i potomke onih koji su preživjeli “zaboravljeni egzodus”. Osim literature korišten je i tisak, uglavnom pulski listovi *Nаша sloga* i *Hrvatski list*.

Nakon autorove “Zahvale” (str. 4.–7.) slijede dva predgovora koje potpisuju recenzenti knjige. Prvi, naslovljen “Južnoistarski iseljenici u doba Prvoga svjetskog rata” (str. 8.–9.), iz pera je Miroslava Bertoše, a drugi, “Prava slika egzodusa” (str. 10.–12.), Ivana Miškovića. Autor svoje istraživačko pitanje postavlja u “Uvodu” (str. 15.), koji je ujedno i prvo od 24 poglavlja.

Poglavlje “Uklješteni u Jadranskom moru” (str. 16.–20.) priča je o uvertiri u Prvi svjetski rat. Preciznije, u onaj dio koji je suprotstavljao Austro-Ugarsku, pod kojom se nalazila Istra, i Kraljevini Italiju, koja je na Istru i ostale habsburške krajeve naseljene Talijanima ciljala u svojim dugoročnim ekspanzionističkim planovima. Unatoč činjenici da su se obje države nalazile u Trojnom paktu, potpisanome još 1882., Austro-Ugarska je uvijek bila spremna na mogućnost rata sa svojom saveznicom, što dokazuje gradnja jakih utvrđenja oko njezine glavne ratne luke – Pule.

Slijedi “Dobrovoljna evakuacija 1914.” (str. 21.–33.). To poglavlje govori o početnim danima Prvoga svjetskog rata, mobilizaciji i vojnim postrojbama u koje su pozvani Istrani. Tada je izdan proglas koji je stanovništvu dao slobodan izbor ako želi napustiti Pulu radi omogućavanja što slobodnijega djelovanja vojske, s time da ostanu oni stanovnici čiji je rad koristan vojnom djelovanju. Autor nam u tom poglavlju daje i nekoliko podataka o ratnim zbivanjima na Jadranu tijekom prve godine rata.

Poglavlje “Sveta sebičnost” (str. 34.–37.) razlaže politiku Kraljevine Italije od početka rata, kada se postavila kao neutralna, do potpisivanja Londonskog ugovora, odnosno diplomatsku borbu Antante da osigura otvaranje nove fronte protiv Centralnih sila. Potpisivanje Londonskog ugovora 26. travnja 1915. imalo je svoje posljedice u

Istri, jer je samo nekoliko dana poslije Zapovjedništvo ratne luke Pula donijelo razjašnjenje odredbe o evakuaciji civilnog stanovništva, koje je nagnalo mnoge pulske obitelji da se nastane u drugim istarskim gradovima, Rijeci i ostatku današnje Hrvatske.

“P.U. (Politisch Unverlässlich)” (str. 38.–41.) poglavlje je u kojemu Bader govori o uhićenju politički nepodobnih intelektualaca na samome početku rata. Na udaru su bili pripadnici hrvatskih društava, primjerice medulinskoga Sokola, a često im se pripisivalo “srbofilstvo”. Ulaskom Italije u rat politički su nepodobni postali i mnogi Talijani, optuživani za iredentizam. Ti su ljudi bili prvi Istrani koji su vidjeli logore u srednjoj Europi, o kojima će poslije biti rečeno više.

Pod naslovom “Evakuacija Pule ili južne Istre?” (str. 42.–47.) slijedi poglavlje koje opisuje trenutke u kojima je dana naredba za evakuaciju Puljštine prema odredbi donesenoj još 1914. godine. Ti dani u svibnju 1915. označeni su obilježavanjem ljudi koji su smjeli ostati u svojim kućama i rekviriranjem stoke. Autor poseban naglasak stavlja na činjenicu da je naredbu o evakuaciji, unatoč tome što priprema za njezino provođenje nije bila tajnovita, stanovništvo dočekalo u sasvim nespremnome stanju. Objašnjenje za to leži u činjenici da je vladala pomutnja oko toga koja je sve područja trebalo evakuirati, kao i zato što su od austro-ugarskih vlasti dugo dolazile proturječne informacije glede potrebe za takvim činom.

U poglavlju “6 konja ili 40 ljudi” (str. 48.–52.), koje je naslovljeno natpisom što je stajao na željezničkim vagonima, Bader izlaže uvjete u kojima su evakuirci putovali do svojih odredišta. Od 18. do 23. svibnja 1915. osam tisuća ljudi na dan ukrcavalo se na vlakove koji su u kompozicijama od trideset pet vagona osam puta dnevno kretali s pulskoga željezničkog kolodvora. Ti su ljudi u vagone smjeli ponijeti samo onoliko koliko su mogli nositi na leđima. Autor nam daje svjedočanstva o dirljivim oproštajima onih koji su trebali krenuti u nepoznato sa svojim dragima. Vagoni kojima su putovali bili su namijenjeni za prijevoz stoke te se puna dva dana u veoma teškim uvjetima putovalo preko Divače, Ljubljane i Maribora u logor Wagna kraj Leibnita (Austrija). Među tim ljudima nalazili su se poslije vodeći istarski intelektualci Mijo Mirković (Mate Balota) i Mate Demarin.

Slijedi poglavlje “Wagna – raskršće i mjesto dugog stajanja” (str. 53.–57.). U logoru Wagna kraj Leibnita u austrijskoj Štajerskoj evakuirano je stanovništvo bilo podijeljeno prema nacionalnoj pripadnosti na Talijane i “Slovince”. Evakuirce je u njemu dočekala veoma loša infrastruktura, a među ostalim lošim uvjetima ondje je još od 1914. trajala epidemija tifusa među izbjeglicama iz ostalih dijelova Monarhije. Dio je Istrana nastavio put prema Moravskoj, a dio prema Mađarskoj. U tim se trenucima događa novo, mnogo tragičnije razdvajanje obitelji. Sudbina onih poslanih u Moravsku opisana je u poglavlju “Moravska 1915.” (str. 58.–64.). Ti su ljudi među svim sudionicima “zaboravljenog egzodusa” imali najbolje uvjete života – razvili su prisne odnose s lokalnim stanovništvom te je postojala i mogućnost zaposlenja. Život onoga dijela Istrana koji je završio u Mađarskoj autor opisuje u poglavlju “Istarski ratni evakuirci u Mađarskoj 1915.” (str. 65.–75.). Tamo su Mađari u većini slučajeva dočekivali evakuirce s dozom prezira jer su ih poistovjećivali sa zarobljenim srpskim vojnicima. Bader opisuje teške životne uvjete i neimaštinu s kojom su se evakuirci suočavali. Bilo je pritužbi Beču na takvu situaciju, stoga su vlasti odlučile te ljude preseliti u logore u Austriju, opet s razdvajanjem na Talijane i Slavene. No prijedlozi da se evakuirci razmjesti po Hrvatskoj ostali su odbijeni.

Poglavlje “Izgradnja ‘Barackenlagers’ Gmünd 1914. – 1915.” (str. 76.–83.) govori o logoru koji će postati simbolom stradanja Istrana evakuiranih u Prvome svjetskom ratu. Smješten kraj istoimenoga gradića na austrijsko-češkoj granici, logor je još 1914. bio pripremljen za prihvatanje prognanika iz Galicije. Autor nam daje opis samoga logora i životnih uvjeta u njemu te pritom uz poglavlje donosi izvorni plan logora (str. 82.–83.). Mračnu stranu toga mjesta Bader opisuje u poglavlju “Logor smrti” (str. 84.–100.). Ondje nam predočava sliku prenatrpanoga logora, u kojemu se u jednome trenutku nalazilo preko 60 000 logoraša, kao mjesta s izrazito lošim higijenskim uvjetima. Autor nam daje stopu mortaliteta, koja je najviše pogađala djecu, mahom košenu bolestima kao što su tifus i kolera. Uz podatke su ondje i svjedočanstva preživjelih o gubitku djece. Posebno je šokantna činjenica da su veoma često djeca sa simptomima laganih bolesti (a ponekad i potpuno zdrava) odvođena u karantenu zajedno s teško bolesnom djecom, što je značilo pomor sviju. Brojka od 3 000 mrtvih između listopada 1915. i srpnja 1916. zorno govori o veličini tragedije u Gmündu.

Poglavlja “Steinklamm – Rabenstein” (str. 101.–105.) i “Barackenlager Pottendorf i Wagna” (str. 106.–107.) opisuju uvjete života u drugim logorskim odredištima istarskih Hrvata i Talijana. Ponavljaju se iste priče o umiranju djece. U poglavlju “Preseljenje istarskih Hrvata” (str. 108.–116.) Bader govori o demonstracijama koje su se u logorima dogodile krajem 1915. te o posljedičnom preseljenju evakuiraca u obližnje logore u Austriji i u Češku. Poglavlje “Niederösterreich” (str. 117.–127.) posvećeno je životu onih preseljenih iz Gmünda u Donju Austriju. Autor nam tu donosi i popis mjesta s brojem obitelji nastanjenih u njima te opis ništa boljih uvjeta. U zasebnom poglavlju Bader dopunjuje podatke o uvjetima života u logoru Steinklamm – Rabenstein tijekom 1916. (str. 128.–130.).

Sljedeće poglavlje, “Povratak 1916.” (str. 131.–137.), donosi podatke o prvim povratnicima iz srednje Europe u Istru. To je uključivalo samo manji dio evakuiranih ljudi, zato što je cijeli proces zaustavljen zbog novih bitaka na Soči. U tome nam poglavlju autor daje i nekoliko podataka o životu onih ljudi koji su ostali cijelo to razdoblje u južnoj Istri te vijesti o Istranima poginulima u ratnim zbivanjima.

Nova svjedočanstva o životu i tragedijama u logorima nalaze se u poglavljima “Wagna 1916.” (str. 138.–139.) i “Gmünd 1916. – 1917.” (str. 140.–149.). Iz Wagne, mjesta boravka pretežito istarskih Talijana, autor donosi brojku od 2 600 umrlih, a iz Gmünda potresna svjedočanstva o nastavku pomora.

Poglavlje “Istra 1917.” (str. 150.–161.) posvećeno je, uglavnom, političkom djelovanju istarskih političara u korist evakuiraca pri vladi u Beču, kao i polemikama koje su se pojavljivale u novinama glede sprečavanja njihova povratka od strane lokalnih vlasti. Prikazana je i pojava gladi do koje je u Istri došlo tijekom ljeta 1917., a njezini uzroci bili su u suši i pomanjkanju radne snage. To je i godina najžešćih napada talijanskoga zrakoplovstva na Pulu, ali i konačne odluke vlasti o dopuštanju povratka evakuiraca u okolicu Pule. Na to se poglavlje nadovezuje ono sljedeće, “Po svitu 1917.” (str. 162.–166.), u kojemu su izložena pisma evakuiraca istarskome političaru Vjekoslavu Spinčiću, a kroz njihovo preklinjanje za pomoć iščitava se sva težina situacije.

Iduće je poglavlje naslovljeno “Danas ne možemo više šutjeti...” (str. 167.–172.). Autor tu govori o sve većim pritužbama na uvjete u kojima evakuirani Istrani žive u srednjoj Europi, zalaganju svećenika za njih i prikupljanju milodara po Istri. Posljednje

poglavlje, "Grdo će se gospodin Bog krivcima osvetiti" (str. 173.–190.), uglavnom je priča o povratku najvećega broja evakuiranih Istrana do listopada 1918. godine. To je za te osobe predstavljao dodatni teški napor, s obzirom na to da je transport bio veoma loše organiziran, a često su seljaci morali pješačiti od željezničkih kolodvora do svojih sela. Autor nas tu podsjeća na nove tragedije koje su ubrzo pogodile te izmučene ljude: najprije brzo širenje španjolske gripe među ljudima s izrazito oslabjelim imunitetom, i potom onu koju je uzrokovao čovjek, talijansku okupaciju s fašizmom koji je uslijedio.

Prilozi (str. 192.–249.) sadrže nekoliko pjesama na temu egzodusa istarskoga stanovništva 1915.–1918. te fotografije i popis preminulih stanovnika poredanih po naseljima. Knjiga završava popisom izvora i literature (str. 250.–253.).

Knjiga Andreja Badera *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.*, 2. prošireno izdanje istoimene knjige iz 2009., trenutno je rezultat najozbiljnijega pokušaja istraživanja jedne dosad uvelike nepoznate povijesne epizode. Premda znanstveno djelo, knjiga se čita kao pravi roman iz kojega izbijaju emocije intervjuiranih sudionika i autorova empatija prema žrtvama. Ona nam otvara oči za često zanemarenu činjenicu da je i Prvi svjetski rat imao civilnih žrtava, stradalih u ovome slučaju zbog neodgovornih akata loše brige od strane vlastite države. Preko deset tisuća preminulih u srednjoj Europi predstavljalo je za Istru ogromnu demografsku katastrofu, koja je nastupom mnogih novih tragedija nažalost otišla u zaborav. Kao i u mnogim drugim slučajevima, stradali su oni najsiromašniji, oni najskromniji. Na kraju možemo zaključiti i kako je istraživanje Andreja Badera dokaz da na našim prostorima postoji još mnoštvo neistraženih tragedija i drugih povijesnih događaja koje treba opširnije istražiti.

DAVID ORLOVIĆ

Pomurje 1914-1920./Mura mente 1914-1920. Zbornik radova/Szöveggyűjtemény, glavni i odgovorni urednik/fő- és felelős szerkesztő Branimir Bunjac, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec/Csáktornya 2011., 392 str.

Trojezični zbornik radova s dvodnevna međunarodnog znanstvenog skupa "Pomurje 1914.-1920.", održanoga u Čakovcu 7. i 8. siječnja 2011., svojevrstan je raritet u hrvatskoj historiografiji iz nekoliko razloga, od kojih je višejezičnost možda najuočljiviji. U Hrvatskoj su još uvijek rijetka izdanja u kojima se rad objavljuje na materinjem jeziku autora priloga (u ovom slučaju mađarskom, slovenskom ili hrvatskom), a zatim su radovi u cijelosti prevedeni, ovisno o podrijetlu autora, na mađarski i hrvatski jezik. Osim toga za svaki rad postoji i sažetak na engleskom jeziku. Treba napomenuti da radovi slovenskih autora nisu prevedeni na hrvatski, nego samo na mađarski jezik. Od ove sheme odstupaju jedino rad Gordane Šövegeš Lipovšek, koji je objavljen samo na hrvatskom, uz sažetak na engleskom jeziku.

Zemljopisni i kronološki odabir teme dodatne su posebnosti zbornika, jer se hrvatska historiografija nijednim od njih nije bavila do organizacije ovoga skupa, odnosno do objave ovoga zbornika. Osim toga zbornik je predstavljen na kraju skupa,